

Budowa osoby ludzkiej
Wykład z antropologii filozoficznej

Edyta Stein

Budowa osoby ludzkiej

Wykład z antropologii filozoficznej

Opracowanie i wprowadzenie
Beate Beckmann-Zöller

Przekład
Grzegorz Sowinski

Wydawnictwo Karmelitów Bosych
Kraków 2022

Słowo wstępne

Edyta Stein przez całe życie była osobą stawiającą pytania i poszukującą odpowiedzi. Znając zarówno nowoczesną metodę fenomenologiczną, jak i przekaz tradycyjnej wiary chrześcijańskiej, poszukiwała prawdy, poszukiwała Boga. Doskonale zdawała sobie przy tym sprawę, że do bytu wiecznego nie sposób dojść inaczej niż poprzez byt skończony, poprzez człowieka. Czym jest człowiek, jakie są struktury jego bytu, od biologicznych po duchowe?

Po wstąpieniu do zakonu w 1933 roku Edyta Stein pisała w *Przedmowie*, porządkując swój münsterski wykład o antropologii teologicznej:

„Jeśli pedagogika aspiruje do naukowości, to jednym z jej najistotniejszych zadań będzie refleksja nad tą przewodnią ideą [istoty człowieka]. Na gruncie tego rodzaju rozważań jako docent Niemieckiego Instytutu Pedagogiki Naukowej w Münster próbowałam w semestrze zimowym 1932/1933 zająć się tym problemem przy użyciu narzędzi filozoficznych”¹.

Budowa osoby ludzkiej rozpoczyna piąty rok naszej pracy nad edycją zbiorową dzieł Edyty Stein. Obok dzieła poświęconego antropologii teologicznej, które ukaże się jako ESGA 15², stanowi ona najważniejszą pracę w drodze Edyty Stein do jej głównego dzieła – *Bytu skończonego i bytu wiecznego* (ESGA 11–12).

---

¹ {Edyta Stein, *Czym jest człowiek? Antropologia teologiczna*, tłum. Grzegorz Sowinski, Kraków 2012, s. 45. Jest to przekład tomu ESGA 15: *Was ist der Mensch? Theologischen Anthropologie*, który ukazał się w roku 2005, s. 3}.

² {Tom pism Edyty Stein pt. *Der Aufbau der menschlichen Person* (ESGA 14) ukazał się w 2004 roku}.

Za opracowanie niniejszego tomu pragniemy serdecznie podziękować przede wszystkim dr Beacie Beckmann-Zöller, która już przy okazji edycji tomów 16 i 17 okazała się wybitną znawczynią prac naszej Autorki.

Klaus Mass OCD

Würzburg, styczeń 2004

Beate Beckmann-Zöller
WPROWADZENIE

1. Człowiek jako osoba

„Patrzę w oczy człowieka – który swym spojrzeniem mi odpowiada. Pozwala mi wniknąć w swoje wnętrze bądź broni się przede mną. Jest panem swojej duszy: otwiera bądź zamyka jej wrota. Jest w stanie wyjść z siebie i wnikać w rzeczy. Gdy ludzie spoglądają jeden na drugiego, jedno «ja» stoi naprzeciw drugiego «ja» – może to być spotkanie u wrót {duszy} bądź w {jej} wnętrzu. Gdy jest to spotkanie we wnętrzu wtedy, drugie «ja» jest «ty». Spojrzenie człowieka mówi. W jego spojrzeniu przygląda mi się c z u w a j ą c e « j a », które jest panem samego siebie. Mówimy również: «wolna osoba duchowa». Być osobą to znaczy: być wolną i duchową istotą. {A to, że} człowiek jest osobą, odróżnia go od wszelkich istot naturalnych”¹.

Człowiek jest wolną istotą, którą zarazem określa duchowe uzdolnienie do odpowiedzialności za własne życie – oto docelowy punkt, do którego zmierza Edyta Stein w swym wykładzie na temat budowy osoby ludzkiej. Aby dojść do poznania ludzkiej indywidualności, Autorka wybiera metodę fenomenologii realnej: z zewnętrznego punktu widzenia, najpierw postrzegamy ciało {drugiego} człowieka, a dopiero potem jego wnętrze, które Edyta Stein charakteryzuje, sięgając po scholastyczno-tomistyczną pojęciowość, jako duszę i ducha. W swym münsterskim wykładzie z antropologii Edyta Stein bada człowieka na

---

¹ Edith Stein, *Der Aufbau der menschlichen Person*, Freiburg 2010², s. 78. (Dalej skrót: AMP). {W niniejszym tomie s. 161}.

kolejnych stopniach jako ciało fizyczne {*Körper*}, jako istotę żywą {*Lebewesen*}, jako istotę posiadającą duszę; {*Seelenwesen*}, jako istotę uposażoną w ducha {*Geistwesen*} – mikrokosmos, który jest odemknięty, otwarty do wewnątrz i na zewnątrz: człowiek zostaje objaśniony pod kątem swej indywidualności jako osoba duchowa, jako istota wspólnotowa i kulturowa, wreszcie jako istota poszukująca Boga. Edyta Stein w swych dotychczasowych dziełach, idąc za Husserlem z jego fenomenologią transcendentálną, swe analizy ludzkiej osoby zawsze zaczynała od wnętrza: w myśleniu najbliższej nam do ducha, do świadomości, potem z tej perspektywy następują w naszym postrzeganiu siebie dusza {*Seele*}, psyche {*Psyche*}, ciało {*Leib*}.

Swój wykład z antropologii filozoficznej, który w semestrze zimowym 1932/1933 prowadziła dla przyszłych nauczycielek i nauczycieli katolickich w Niemieckim Instytucie Pedagogiki Naukowej {*Deutschen Institut für wissenschaftliche Pädagogik*}, Edyta buduje zgodnie z podstawową prawdą, że idea wywiera wpływ na czyn². Semestr później przyszło się jej osobiście przekonać, że teorie pedagogiczne i leżący u ich podstaw obraz człowieka wpływają na rzeczywistość szkolną i rzeczywistość polityczną – jak też *vice versa*: druga część wykładu, *Was ist der Mensch?*, poświęcona antropologii teologicznej, a planowana na semestr wiosenny 1933 roku, nie doszła do skutku, gdy naziści przejęli władzę w Niemczech i wprowadzili „Ustawę o przywróceniu statusu urzędnika zawodowego” (7 kwietnia 1933)³. To zadziwiające, że w rozdziale wstępnym, gdzie szkicuje rozmaite obrazy człowieka, Autorka nie zajmuje się wizją rozwijaną przez nazistów. Jednak

² Zob. tamże, s. 2–3. {W niniejszym tomie, s. 45–46}.

³ Edyta Stein nie pracowała jako urzędnik, ustawa nie dotyczyła jej bezpośrednio, niemniej zasugerowano jej, by zrezygnowała z zapowiedzi dalszych wykładów.

implicite poświęca jej rozdział VIII, gdzie traktując o „bycie społecznym osoby”, przedstawia szczegółową argumentację przeciwko absolutyzowaniu pojęcia „naród”.

2. Umiejscowienie biograficzne

Pod koniec 1930 roku, po latach jej pewnego oddalenia od pracy naukowej, otworzyło się przed Edytą Stein kilka możliwości: w toku studiów nad *Quaestiones disputatae de veritate* Tomasza z Akwinu, które przekładała w chwilach wolnych od szkolnej codzienności u Świętej Magdaleny w Spirze (liceum dla dziewcząt i studium nauczycielskie), poczuła pokusę gruntownej konfrontacji naukowej z Akwinatą – tak dużą pokusę, że w Wielkanoc 1931 niemal klasztorny żywot i bezpieczny byt nauczycielki zamieniła na działalność naukowca, podejmując zarazem starania o stypendium w Towarzystwie im. Görresa⁴: „w czwartek pożegnałam Św. Magdaleny. Święty Tomasz już się nie zadowala zaoszczędzonymi godzinami, chce mnie całe!”⁵.

Za swe prawdziwe zadania Edyta Stein obecnie uważa „konfrontację między filozofią scholastyczną i filozofią nowoczesną”, jak 6 stycznia pisała w cytowanym liście do Heinricha Finkego, który pełnił wówczas funkcję prezesa Towarzystwa im. Görresa⁶. Jeśli pominąć kilka wyjazdów prelekcyjnych, to Edyta Stein pracowała teraz głównie

⁴ Por. TBL 130, do Heinricha Finkego; z 6 stycznia 1931. Por. również list Finkego do Marii Schlüter-Hermkes (TBL 136, z 20 stycznia 1931), która prywatnie starała się uzyskać stypendium dla Edyty Stein (odpowiedź: TBL 138). Nieco później Finke przyrzekł Edycie Stein stypendium habilitacyjne; habilitacja miała odbyć się we Fryburgu, zob. jego list z 19 maja 1931 (TBL 154). – W grudniu 1931 roku Edyta Stein dowiadywała się u Alexandre’a Koyrégo w Paryżu o możliwość uzyskania stypendium (odpowiedź: TBL 182, z drugiej połowa grudnia 1931).

⁵ TBL 146, do Kaliksty Kopf, z 28 marca 1931.

⁶ TBL 130, do Heinricha Finkego, z 6 stycznia 1931.

w Wroławiu nad rozprawą habilitacyjną o *Potencji i akcie*, którą zaczęła pisać w styczniu 1931 roku. W liście do Romana Ingardena charakteryzowała ją jako „systematyczną pracę na temat «aktu i potencji», która rozwija problematykę z perspektywy Tomasza, po czym rozrasta się w mój «system filozofii» – ma to charakter konfrontacji między Tomaszem i Husserlem”⁷. Przy okazji tej dysertacji zamierzała „przedyskutować wszystkie zasadnicze problemy pomiędzy Tomaszem i Husserlem”⁸.

Obok tego zamierzenia badawczego należy wspomnieć o perspektywie zatrudnienia w jednej z wyznaniowych akademii pedagogicznych, które zakładano celem kształcenia nauczycieli dla szkół podstawowych⁹. Gdy starania o posadę okazały się płonne, Edyta Stein nie była specjalnie zasmucona. W owym czasie uważała zadanie kształcenia nauczycieli za niemożliwe do rozwiązania dla akademii pedagogicznych, ponieważ – jak wywodziła prowokacyjnie w liście do Ingardena – „nauczyciele muszą być wychowywani; nie ma to żadnego sensu, że przez dwa lata czegoś się ich naucza w stylu akademickim”¹⁰. Poza tym obawiała się, że nauczanie będzie ją zbyt angażować i nie pozwoli na realizację zainteresowań badawczych, stąd zasadniczo przedkładała nad działalność pedagogiczną karierę uniwersytecką, na co wskazuje list, w którym zwracała się

⁷ TBL/IR 153, z 9 marca 1932 {przekład nieco zmieniony}.

⁸ TBL 152, do Heinricha Finkego, 6 maja 1931 {przekład nieco zmieniony}.

⁹ „Naturalnie, poszłabym do katolickiej (akademii pedagogicznej). Tę, do której mam iść, zaplanowano stworzyć w Spandau (godzina jazdy pociągiem pośpiesznym z Berlina); przeznaczono dla mnie profesurę z psychologii”: TBL/IR 150, z 14 czerwca 1931 roku {przekład nieco zmieniony}. – Wiosną 1931 roku Edyta Stein pisała też: „Gdyby wezwanie do Akademii Pedagogicznej przyszło wcześniej (to znaczy przed zakończeniem pracy habilitacyjnej), być może zrezygnowałabym całkowicie z habilitacji. Gdy pracę {*Potencja i akt*} zaczęłam pisać, zaraz stała się ona dla mnie o wiele ważniejsza od wszelkich celów, jakim ewentualnie mogłaby służyć” (TBL 150, do Adelgundy Jaegerschmid, z 28 kwietnia 1931).

¹⁰ TBL/IR 150, z 14 czerwca 1931 {przekład nieco zmieniony}.

o stypendium do prezesa Towarzystwa im. Görresa¹¹. Edyta Stein już w 1919 roku starała się w Getyndze i Kilonii o możliwość habilitacji; wtedy, w 1931 roku, przyszła pora na podobne starania we Fryburgu i Wrocławiu, które jednak znów pozostały bezskuteczne¹².

Wreszcie, pod koniec 1931 roku Edyta Stein pisała do Romana Ingardena o nowej możliwości zatrudnienia – o docenurze w Niemieckim Instytucie Pedagogiki Naukowej (Münster). Dość długo „wiodłam żywot wędrowcy i mówcy”¹³. Pedagog i prezes Zrzeszenia Niemieckich Nauczycielek Katolickich, Maria Schmitz, oraz ówczesny dyrektor Instytutu Pedagogicznego, Johann Peter Steffes, opowiadali się za powołaniem Edyty Stein na stanowisko docenta. Gdy wiosną 1932 roku Edyta Stein rzeczywiście otrzymała posadę w Ogólnoniemieckim Centrum Pedagogiki Katolickiej¹⁴, nie było to spełnieniem jej marzeń – jakim byłoby stanowisko na uniwersytecie we Fryburgu; niemniej znów miała w końcu możliwość rozwijania aktywności naukowej, a zarazem bezpośredniego oddziaływania na ludzi. Instytut Pedagogiczny został założony w 1922 roku staraniem Marii Schmitz, Maxa Ettlintera i Franza Xavera Eggersdorfera; jego działalność wspierały Związek Niemieckich Nauczycielek Katolickich {Verein katholischer deutscher Lehrerinnen} oraz Związek Katolickiego Nauczycielstwa Niemiec {Verband der Katholischen Lehrerschaft Deutschlands}, które w 1937 roku zostały przymusowo rozwiązane. Rok później zlikwidowany został Instytut Pedagogiczny. Finansowana przez niemieckich

¹¹ TBL 130, do Heinricha Finkego, z 6 stycznia 1931 roku: „Gdyby więc możliwa była kariera uniwersytecka, zdecydowanie dałabym jej pierwszeństwo, a gdyby otworzyły się perspektywy we Fryburgu, byłoby to dla mnie z różnych powodów najbardziej miłe” {przekład nieco zmieniony}.

¹² Por. Maria Amata Neyer, Andreas Uwe Müller, *Edith Stein. Das Leben einer ungewöhnlichen Frau*, Düsseldorf 1998, s. 200 n.

¹³ TBL/IR, z 29 listopada 1931 {przekład nieco zmieniony}.

¹⁴ Zob. tamże.

biskupów, instytucja ta miała rozwijać pedagogikę z chrześcijańskiego punktu widzenia, organizować interdyscyplinarne konferencje, służące konfrontacji z innymi koncepcjami i systemami pedagogicznymi, jak też umożliwiać dokształcanie nauczycieli (podczas tak zwanych kursów przywódczych) i narybku naukowego¹⁵.

Początki w Münster nie były lekkie, mimo niewielkiego obciążenia dydaktycznego – tylko jednego wykładu na semestr, w sobotę. Panowała tam uniwersytecka atmosfera badawcza, w której Edyta Stein przygotowywała wykład *Problemy nowszej edukacji dziewcząt*¹⁶. Na potrzeby wykładu musiała przejrzeć mnóstwo literatury pedagogicznej, co prowadziło ją w kierunku problematyki filozoficznej podstawowych pojęć pedagogiki teoretycznej¹⁷. Edyta Stein

¹⁵ W odniesieniu do tej kwestii por. Otto Kreis, *Das deutsche Institut für wissenschaftliche Pädagogik*, Münster 1989. Po drugiej wojnie światowej w 1948 roku Instytut służący dokształcaniu i pracy badawczej został reaktywowany, w 1963 przeszedł restrukturyzację, w 1971 został na nowo ukonstytuowany, wreszcie w 1980 rozwiązany. Publikacje: *Deutschen Instituts für wissenschaftliche Pädagogik: Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Pädagogik* (1926 n.), *Handbuch der Erziehungswissenschaft* (red. Max Ettlinger, Franz Xaver Eggersdorfer i in., 1928 n.), *Lexikon der Pädagogik der Gegenwart* (red. J. Spieler, 1930–1932).

¹⁶ Por. ESGA 13, s. 127–221.

¹⁷ 9 marca 1932 roku Edyta Stein pisała do Romana Ingardena: „Od 1 marca jestem bowiem członkiem Niemieckiego Instytutu Pedagogiki Naukowej [...] i muszę się wdrożyć w literaturę psychologiczną i pedagogiczną, którą od prawie 20 lat niewiele śledzę. W semestrze letnim z pewnością będę miała wykłady na temat problemów nowszej edukacji dziewcząt, a może też wykład na temat syntezy dyscyplin filozoficznych w wychowaniu i edukacji (gdyby odwołano pana, który miał go dotychczas)” (TBL/IR 153 {przekład nieco zmieniony}). „Muszę teraz przerobić nawał literatury psychologicznej, pedagogicznej i kobiecej. Opracowując wykłady, szybko dotarłam do zagadnień filozoficznych” (TBL/IR 154, z 29 kwietnia 1932 {przekład nieco zmieniony}). Tylko po części można dzięki jej informacjom bibliograficznym i kilku zachowanym ekscerptom zrekonstruować literaturę, do której Edyta Stein tutaj sięgała (zob. również Edith Stein, *Bildung und Entfaltung der Individualität*, Freiburg 2001, s. XXV, przypisy 114 i 117). Zbiory biblioteki Niemieckiego Instytutu Pedagogiki Naukowej stały się częścią zasobów bibliotecznych Uniwersytetu Katolickiego w Eichstätt; por. Otto Kreis, *Das deutsche Institut...*, s. 391.

wykluczała jednoczesne pisanie habilitacji, na co zdaje się wskazywać fragment listu do Martina Honeckera: „mam tyle do roboty, by w Instytucie stanąć na nogach”¹⁸. Dzięki wykładowi poświęconemu antropologii filozoficznej, który prowadziła w semestrze jesiennym 1932/1933 roku (od listopada do marca), Edyta Stein miała możliwość usystematyzować swe wcześniejsze publikacje. Zarazem mogła swe najnowsze konstatacje, z okresu pracy nad *Potencją i aktem*, odnieść do problematyki związków ciała, duszy i ducha u osoby ludzkiej¹⁹. Ze znajomymi utrzymywała intensywną wymianę myśli²⁰. Ówczesna korespondencja

¹⁸ {TBL 211}, z 8 lipca 1932.

¹⁹ „Po powrocie tutaj (do Münster) znów zajęłam się, pierwszy raz od roku, swą pracą o akcie i potencji, 1) aby ustalić, co jeszcze wymaga w niej rewizji – jest tego sporo; 2) aby zobaczyć, co z niej będę mogła wykorzystać w wykładzie (o budowie osoby ludzkiej) – również tego jest dużo, ale muszę wszystko przemyśleć i uformować na nowo: co pochłania większość mojego czasu” (TBL 155, z 11 listopada 1932 roku {przekład nieco zmieniony}). Latem 1932 roku Edyta Stein poprosiła Honeckera o odesłanie rękopisu (por. TBL 207, z 19 czerwca 1932). – „Tym razem (w semestrze zimowym) wydaje mi się to jeszcze trudniejsze, mimo – czy może właśnie dlatego – że sięgnęłam do problemów, którymi ciągle się zajmuję” (TBL 230, do Hedwig Conrad-Martius, z 13 listopada 1932 {przekład nieco zmieniony}). – „W tym semestrze wykladałam antropologię filozoficzną (w tej mierze, w jakiej było to możliwe przez półtorej godziny na tydzień, wobec audytorium po większej części niewykształconego (w tych sprawach)); latem spróbuję ująć problemy od strony teologii. Wszędzie tu próbuję, nawiązując do swych dawniejszych prac, pójść dalej i dojść do ugruntowania pedagogiki” (TBL 245, do Hedwig Conrad-Martius, z 24 lutego 1933 {przekład nieco zmieniony}). – Wykład odbywał się co sobotę, od 15.30 do 17; inauguracja odbyła się 5 listopada 1932 roku. Por. TBL 216, do Adelgundy Jaegerschmid, z 28 sierpnia 1932, przypis 7.

²⁰ Stanowisko docenta obok Edyty Stein zajmowali dr Kurt Haase, dr Wilhelm Hansen i dr Hans Brunnengraber, który w latach 1934–1938 miał kierować pracami Instytutu. Por. Otto Kreis, *Das deutsche Institut...*, s. 49. Edyta Stein w jednym z listów pisała: „podczas wstępnych dyskusji, stanowiących przygotowanie do tego kursu, tak gwałtownie wstrząsnąłem ich podstawowymi pojęciami, że postanowili się wstrzymać z publikacją {zarysu pedagogiki}, nim wspólnie nie wyjaśnimy wszelkich kwestii. A to nie drobnostka. Zastanawiała się Pani kiedyś, czym jest pedagogika? Trudno uzyskać jasność w tej kwestii, jeśli nie ma się jasności we wszystkich zasadniczych kwestiach” (TBL 245, do Hedwig Conrad-Martius, z 24 lutego 1933 {przekład nieco zmieniony}).

wskazuje, że choć różnice w znajomości dorobku filozoficznego utrudniały porozumienie między poszczególnymi docentami, to jednak panowała powszechna zgoda, że należy rozwijać „pedagogikę katolicką”. Sama Edyta Stein w cytowanym liście do Hedwig Conrad-Martius, z którą łączyła ją więź przyjaźni, uskarżała się na swe luki w znajomości zarówno pedagogiki, jak i historii filozofii²¹.

Podczas pobytu w Münster Autorkę nurtują pewne wątpliwości co do własnej pracy naukowej, na które wskazuje korespondencja z przyjaciółmi – Romanem Ingarde-
nem, Adelgundą Jaegerschmid i Hedwig Conrad-Martius:

„Coraz wyraźniej widzę, jak bardzo oddaliłam się od działalności naukowej, stąd na wszystko potrzebuję nieproporcjonalnie dużego nakładu czasu i energii, wydając się sobie kompletnym dyletantem”²². – „Muszę prowadzić dość ostrą walkę o ugruntowanie swej egzystencji naukowej; nie z jakimiś ludźmi – wszyscy są mi życzliwi – lecz z sytuacją, którą spowodowała dziesięcioletnia przerwa w ciągłości pracy, a także z głęboko ugruntowanym wewnętrznym brakiem styczności z nowoczesnym życiem”²³. – „Teraz [...] dopiero dostrzegam, że wszędzie straciłam łączność i jestem dla świata nieprzydatna pod każdym względem. Konstatacja ta sama w sobie mnie nie deprymuje. Tyle że niełatwo stać na tak odpowiedzialnym posterunku, gdy brakuje człowiekowi tak wielu niezbędnych {przymiotów} i gdy perspektywa odrobienia zaniedbań jest tak niewielka. Ale dopóki okoliczności przemawiają za tym, że Pan mnie chce mieć w tym miejscu, nie wolno mi dezerterować”²⁴.

Ponadto od swej matki chrzestnej i mentorki, Hedwig Conrad-Martius, Autorka pracy o *Potencji i akcie* oczeki-

²¹ TBL 245. Ponadto Edyta Stein utrzymywała kontakt z uniwersyteckimi wykładowcami filozofii: Heinrichem Scholzem, Bernhardem Rosenmöl-
lerem i Peterem Wustem, por. TBL 211, do Martina Honeckera, z 8 lipca 1932.

²² TBL/IR 155, z 11 listopada 1932 {przekład nieco zmieniony}.

²³ TBL 204, do Adelgundy Jaegerschmid, z 9 czerwca 1932 {przekład nieco zmieniony}.

²⁴ TBL 230, do Hedwig Conrad-Martius, z 13 listopada 1932 {przekład nieco zmieniony}.

wała „radykałnej krytyki”, często stawiając sobie pytanie, czy praca filozoficzna nie wykracza poza sferę jej możliwości. Przypominała, że już Hans Lipps poddał radykałnej krytyce jej *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften* („Przyczynki do uzasadnienia filozoficznego psychologii i nauk humanistycznych”) pierwotnie mające stanowić jej rozprawę habilitacyjną, i że Anne Reinach przekonywała ją, iż niedostatki, które ciążyą na jej pracy, „mają podstawę w głębiej tkwiących niedostatkach osobistych”²⁵. Stein pytała chrzestną o radę: „czego mogę się naturalnym sposobem spodziewać po sobie”²⁶, jeśli chodzi o pracę naukową i kontynuację rozprawy habilitacyjnej.

„Dawno już się z tym pogodziłam, że zawsze pozostanę pełna niewiedzy i że również to wszystko, co jeszcze mogę zrobić, będzie fragmentem w znacznie większym stopniu, niż musi być fragmentem wszelkie ludzkie dzieło samo w sobie. Mam jednak nadzieję, że uda mi się ukazać kierunek, w którym należy podążać, i że inni lepiej to uczynią”²⁷.

Gilbert Keith Chesterton dawał wyraz podobnemu poczuciu nieudolności w stosunku do wielkich zadań: „Jeśli jakieś zadanie jest warte wykonania, to jest warte, żeby je wykonać choćby marnie”²⁸. Jak się wydaje, lata spędzone w Münster pod religijnym względem były głębokie i owocne, mimo nurtujących Edytę Stein wątpliwości co do własnych uzdolnień naukowych – czy może właśnie dzięki tego rodzaju wątpliwościom. W liście do Kaliksty

²⁵ TBL 245, do Hedwig Conrad-Martius, z 24 lutego 1933 {przekład nieco zmieniony}.

²⁶ Tamże.

²⁷ TBL 250, do Hedwig Conrad-Martius, z kwietnia 1933 {przekład nieco zmieniony}.

²⁸ Gilbert Keith Chesterton, *The Man who was Orthodox: A Selection from the Uncollected Writings of G.K. Chesterton*, wprowadzenie A.L. Maylock, London 1963, s. 85.

Brenzing Autorka pisała o sobie, że w Münster – podobnie jak w Beuron – jest „szczęśliwym mnichem”, „tyle że nieco inaczej wygląda podział na *ora et labora*”²⁹. Mieszkała wówczas w Collegium Marianum, bursie dla studiujących zakonnic³⁰. W listach z tego okresu dawała wyraz głębszej ufności, że mimo wszelkich niedostatków jednak jest powołana do swego zadania. Na początku 1933 roku poczuła się umocniona w swym powołaniu, za które uznała przeciwstawienie analiz światopoglądowych i ugruntowanej wizji chrześcijańskiej świata i człowieka nazistowskiemu duchowi epoki; pod koniec semestru jesienno-Niemiecki Instytut Pedagogiki Naukowej wspólnie z Katolickim Związkiem Nauczycieli Rzeszy Niemieckiej i Związkiem Niemieckich Nauczycielek Katolickich przygotował konferencję roboczą *Pedagogika katolicka: jej ugruntowanie i jej znaczenie dla współczesnej szkoły niemieckiej* (od 2 do 5 maja 1933 roku)³¹. Swe zadanie Autorka widziała znów „jaśniej i wyraźniej”: „To znaczy również, że coraz głębiej uświadamiam sobie zarówno całą swą nieudolność, jak też możliwość bycia narzędziem pomimo tej nieudolności”³².

Ufna wiara, że w kręgu pedagogiki ma do wykonania wielkie zadanie, nie utrzymała się długo. W okolicach Wielkanocy 1932 roku Edyta Stein pisała do Josefa Schrötlera z Organizacji Katolickich Szkół Niemiec {Katholischen Schulorganisation Deutschlands}, że nie proponuje żadnych wykładów na semestr wiosenny. 28 kwietnia 1933 roku adresat odpisał, że nie należy nicze-

²⁹ TBL 198, z 5 maja 1932 {przekład nieco zmieniony}.

³⁰ Por. Maria A. Neyer, Andreas U. Müller, *Edith Stein*, s. 206.

³¹ Wygłaszane przyczynki miały się ukazać drukiem w późniejszym czasie. Por. TBL 245, do Hedwig Conrad-Martius, z 24 lutego 1933. Odczyt wygłoszony przez Edytę Stein 5 stycznia 1933 roku na temat *Kształcenia młodzieży w świetle wiary katolickiej* {„Jugendbildung im Lichte des katholischen Glaubens”} wchodzi w skład *Bildung und Entfaltung der Individualität* (ESGA 16), s. 71–90.

³² TBL 243, do Petry Brüning, z 12 marca 1933 {przekład nieco zmieniony}.

go przyspieszać i że polityczne „burze miną”³³. Edyta Stein nie otrzymała wymówienia od Instytutu Niemieckiego w Münster – przeciwnie, jej odejście było następstwem „wolnej decyzji”³⁴. Natomiast do Elly Dursy pisała 7 maja 1933 roku:

„Nasz Instytut został uwikłany w kryzys. W tym semestrze nie mogę prowadzić wykładów (z uwagi na żydowskie pochodzenie). Na razie dbają o mnie jeszcze, bo mają nadzieję, że moja praca naukowa wyjdzie na dobre sprawie kat(olickiej). Jednak nie wierzę już w powrót do Instytutu, w ogóle nie wierzę już w możliwość działalności dydaktycznej w Niemczech”³⁵.

Po dojściu nazistów do władzy wydarzenia następowały jedno po drugim. Zdumiewające, że Edyta Stein nie ubolewała nad końcem swej kariery w Münster, przeciwnie, dopatrywała się w nim „wielkiego i miłosiernego przewodnictwa”³⁶. Decyzja o życiu zakonnym w Karmelu dojrzała w Edycie Stein, jeszcze zanim otrzymała ofertę zatrudnienia jako nauczycielka w jakiejś południowoamerykańskiej szkole³⁷. Lato spędziła jeszcze w Münster, potem kilka tygodni przebywała gościnnie w kolońskim Karmelu, następnie odwiedziła matkę we Wrocławiu (dwumiesięczny pobyt), aby ją przygotować na wiadomość o swej

³³ TBL 253, z 28 kwietnia 1933.

³⁴ TBL 270, do Wenera Gordona, z 4 sierpnia 1933 {przekład nieco zmieniony}.

³⁵ TBL 255 {przekład nieco zmieniony}.

³⁶ TBL 259, do Hedwig Conrad-Martius, z 5 czerwca 1933 {przekład nieco zmieniony}. Por. też TBL 260, do Kaliksty Kopf, z 11 czerwca 1933: „Może Siostra już się dowiedziała od siostry Agnelli (Stadtmüller), że od Wielkanocy zaprzestałam działalności dydaktycznej. Ale proszę się nie smucić. W zamian nadchodzi coś znacznie piękniejszego”. A do Hedwig i Theodora Conradów w liście z 20 czerwca 1933 roku: „Gdyby czasy nie były tak smutne – osobiście musiałabym im tylko dziękować, ponieważ koniec końców otworzyły dla mnie tę drogę (do Karmelu)” (TBL 262 {przekład nieco zmieniony}). – Do Hilde Véréne Borsinger w liście z 4 sierpnia 1933 roku: „Przewrotowi, który otworzył przede mną tę drogę, jestem winna wdzięczność” (TBL 271 {przekład nieco zmieniony}).

³⁷ Por. TBL 282, do Margarete Günther, z 18 września 1933, przypis 4.

ostatecznej decyzji: 15 października 1933 roku Edyta Stein została przyjęta do Karmelu w Kolonii-Lindenthal.

Krótki rozdział życia – dwa i pół roku, od pierwszych projektów działalności naukowej (koniec 1930) po nagły kres docentury w Münster³⁸ (wiosna 1933 roku) – był ambitnym okresem nadziei na aktywność naukową i działalność publiczną. Dziedzina pedagogiki pozwalała Edycie Stein powrócić do zajmujących ją zagadnień osoby ludzkiej. W świetle zmiennych nastrojów, od zwątpienia po pewność powołania, zarazem ukazała się przed Edytą Stein droga duchowa, która ją poprowadziła ku głębszemu życiu. Jak się zdaje, rozstanie z Münster było dla niej rozstaniem przede wszystkim z życiem naukowym. Tylko pod wpływem usilnych nalegań Stein podjęła w Karmelu problematykę pedagogiczną, pisząc stosowny artykuł, tym razem już z jej perspektywy jako zakonnicy³⁹. W 1935 roku zwierzchnicy ponownie wezwali Edytę Stein do podjęcia pracy naukowej w klasztorze – do kontynuowania pracy nad dziełem o *Potencji i akcie* (a tym samym kontynuacja podstawowych idei münsterskiego wykładu o *Budowie osoby ludzkiej*), w postaci jej głównego dzieła: *Endliches und ewiges Sein*⁴⁰.

³⁸ W odniesieniu do tej kwestii por. także Elisabeth Lammers, *Als die Zukunft noch offen war: Edith Stein – das entscheidende Jahr in Münster*, Münster 2003.

³⁹ *Eine Meisterin der Erziehungs- und Bildungsarbeit: Teresia von Jesus* (1935), *Bildung und Entfaltung der Individualität*, s. 91–113.

⁴⁰ {Wydanie polskie: św. Teresa Benedykta od Krzyża (Edyta Stein), *Byt skończony a byt wieczny*, tłum. Immakulata J. Adamska, Kraków 1995}.

Spis treści

Klaus Mass OCD, <i>Słowo wstępne</i>	5
Beate Beckmann-Zöller, <i>Wprowadzenie</i>	7
1. Człowiek jako osoba	7
2. Umiejscowienie biograficzne	9
3. <i>Budowa ludzkiej osoby</i> : rękopis rozprawy i jej miejsce historyczne w twórczości Edyty Stein	19
4. Antropologia filozoficzna w drugiej i trzeciej dekadzie XX wieku	23
5. Metoda fenomenologiczna a pedagogika	30
6. Od antropologii filozoficznej do antropologii teologicznej	36
Wykaz skrótów	39
Uwagi edytorskie	41

Budowa osoby ludzkiej (1932/1933)

I. Nauka o wychowaniu i praca wychowawcza: idea człowieka jako ich podstawa	45
A. Teoria i praktyka – metafizyka, nauka o wychowaniu, praca wychowawcza	45
I. Obrazy człowieka oddziałujące na współczesną pedagogikę	47
1. Obraz pochodzący z kręgu niemieckiego idealizmu (ideał człowieczeństwa) i jego znaczenie pedagogiczne ..	47
2. Obraz pochodzący z kręgu psychologii głębi i jego oddziaływanie	49
3. Ludzkie istnienie w ujęciu filozofii egzystencjalnej Heideggera	52

II. Obraz człowieka w metafizyce chrześcijańskiej	54
1. Stosunek tego obrazu do przedstawionych idei	55
a) do ideału humanistycznego	55
b) do psychologii głębi	57
c) do filozofii egzystencjalnej	59
d) podsumowanie	61
2. Konsekwencje pedagogiczne	61
a) Objawienie jako źródło dla pedagogiki (dla ludzkiej natury, dla celu wychowania, dla warunków i granic aktu pedagogicznego)	61
b) Zasadnicza postawa katolickiego wychowawcy (pełna czci bojaźń wobec danej natury i jej prawa kształcenia; niezłomnie ufna przychylność wzajemna jako warunek rozumienia; odpowiedzialność przed Bogiem i zaufanie do Boga; prowadzenie dziecka ku temu nastawieniu)	63
B. Obiektywny związek człowieczeństwa i wychowania	66
II. Antropologia jako fundament pedagogiki	69
I. Różnorakie antropologie i ich znaczenie pedagogiczne	69
1. Antropologia przyrodoznawcza	69
2. Badania nad indywidualnym bytem ludzkim, prowadzone w kręgu nauk o duchu	72
3. Ogólne badania nad człowiekiem jako element ogólnej nauki o duchu; nauka o duchu i aksjologia jako elementy ogólnej ontologii; antropologia jako dyscyplina filozoficzna	77
4. Antropologia teologiczna – chrześcijańska metafizyka ...	80
II. Wybór metody	81
1. Rozstrzygnięcie między metodą filozoficzną i metodą teologiczną; między metodą historyczną i metodą systematyczną	81
2. Metoda fenomenologiczna	84
III. Pierwsza, przygotowująca analiza człowieka	86
1. Człowiek jako ciało materialne, jako żywa istota, jako istota obdarzona duszą, jako istota obdarzona duchem – mikrokosmos	86

2. Człowiek jako osoba duchowa: w swej pozycji społecznej, w swej indywidualności; jako istota historyczna, istota wspólnotowa, istota kulturowa	87
3. <Człowiek jako osoba duchowa:> w swym otwarciu ku wnętrzu i na zewnątrz	89
4. <Człowiek jako osoba duchowa:> poszukujący Boga	90
III. Człowiek jako materialna rzecz i jako organizm	91
I. Ciało fizyczne {<i>Körper</i>} jako materialna rzecz	91
1. Kształt: bycie zamkniętym to zarazem bycie „indywidualnym”; prawidłowe i symetryczne rozczłonkowanie; wyprostowana postawa; nagość; dwoista forma: męska i żeńska; typy kształtów	91
2. Budowa materialna: różnorodność budulca; członki, narządy	93
3. Ruchy: autonomiczne, heteronomiczne i „nienaturalne”; ruch członków; głowa i oblicze	94
4. Dane akustyczne: autonomiczny i heteronomiczny materiał dźwiękowy	96
II. Człowiek jako żywy organizm	98
1. Kształtowanie od wewnątrz: forma wewnętrzna, dusza wegetatywna; entelechia: gatunek i siła; materia	98
2. Ruch organiczny	100
3. Cezura między bytem organicznym a bytem animalnym: ustpnione królestwo kosmosu w ujęciu Tomasza z Aquino; własna istota roślin (<i>anima forma corporis</i> ; nieświadomość, brak „siebie”, bycie otwartym – bycie zamkniętym w sobie; unieruchomienie w przestrzeni, wzrost w górę)	101
4. Dążenie procesu życiowego poza indywiduum: ku gatunkowi i ku „idei rośliny”	104
5. Właściwości roślinne { <i>Pflanzenhafte</i> } u człowieka: ich różnicowania	106

IV. Animalność	109
1. Ruch zwierzęcy: popędowość	109
2. Zdolność doznawania; wewnętrzność; dusza zwierzęca i ciało zwierzęce; życie afektywne, charakter	110
3. Gatunek i indywidualność u człowieka i u zwierzęcia	113
4. Retrospekcja i prospekcja	116
5. Zwierzęcy materiał dźwiękowy – w porównaniu z ludzkim: dźwięki afektywne, sygnały, twory melodyczne	117
6. Struktura duszy: aktualne życie psychiczne (zmysły zewnątrzne i zmysły wewnętrzne; uczucia i popędy; usposobienie); potencje a dusza	120
7. Dusza zwierzęca a ciało; problematyka formy substancjalnej; charakterystyka duszy zwierzęcej w ujęciu Tomasza	122
8. Relacja między uzyskanym wyodrębnieniem animalności a koncepcją Tomasza; problematyka gatunku – idei – indywiduum, w powiązaniu z problematyką genezy gatunków i dziedzin bytowych ...	124
V. Problematyka powstawania gatunków – rodzaj, gatunek, indywiduum	129
I. Filozofia a nauka pozytywna: procedura {badawcza}, nauk ścisłych; procedura przyrodoznawstwa opisowego; przeciwieństwo naukowego i naturalnego obrazu świata; filozoficzna interpretacja i krytyka procedury naukowej oraz ich wymagań metodologicznych	129
II. Problem powstawania gatunków	132
1. Punkt wyjścia analizy biologicznej i analizy filozoficznej; problem „gatunków”: gatunek – indywiduum – typ; forma – materia	132
2. Możliwe relacje pomiędzy gatunkiem a indywiduum; stopnie ogólności: rodzaj { <i>genus</i> }, gatunek { <i>species</i> } (różnorakie stopnie), indywiduum (osobnik)	135
3. Możliwe uformowania materii; problem powstania indywiduów i gatunków; „ogólna” forma jako prawzór,	

„indywidualna” forma jako odzworowanie	136
4. Powstawanie indywiduów dzięki płodzeniu oznacza zarazem powstawanie nowych form indywidualnych? Rzeczywista jedność gatunku	138
5. Znaczenie czynnika materialnego dla indywidualizacji gatunku	140
6. Powstawanie nowych gatunków; zmiana i przemieszanie form?	141
7. „Konieczność” i „przypadkowość” w budowie gatunku – odmiany – indywiduum	145
8. Gatunek i praforma (idea)	147
9. Związek między rodzajami bytu	149
10. Podsumowanie rozważań o teorii descendencji	151
VI. Cechy animalne u człowieka i specyficznie ludzkie	155
I. Cechy animalne u człowieka	155
1. Dolna warstwa animalna aktualnego życia psychicznego: doznania i doznaniowe bycie danym ciała, popędy, odczucia zmysłowe, instynkty, ogólne stany uczuciowe, afekty	155
2. Analogicznościowa interpretacja cudzych przeżyć na podstawie własnych oraz własnych przeżyć na podstawie cudzych	157
3. Struktura duszy: potencja – habitus – aktualne życie; jedność „siły”	158
4. Warunki rozwoju	160
II. To, co specyficznie ludzkie	161
1. Struktura osobowa	161
a) Odpowiedzialność – osobowość – forma „ja”	161
b) Duchowość jako otwartość ku wnętrzu i na zewnątrz	162
c) Wolność; zdolność i powinność	162
2. „Ja” i „siebie” { <i>Selbst</i> }; osobowe uformowanie natury animalnej	163
a) ⟨Formowanie⟩ aktualnego życia psychicznego { <i>Seelenleben</i> }	164
α) Doznawanie – postrzeganie; intencjonalność	164
β) Duch jako rozum i jako wola	165

γ) Intencjonalność odczuwania; wolność w życiu uczuciowym, chceniu i w działaniu	166
δ) Formowanie przez strukturę „ja” i przez aktywność „ja”	168
b) Formowanie indywiduum cielesno-psychicznego	168
α) „Ja” i „bycie sobą” jako coś formujące i jako coś formowane; „ja” i ciało; „ja” i dusza; koncepcja duszy u Tomasa	168
β) Dusza ludzka: przeżywanie peryferyjne i przeżywanie centralne, przeżywanie powierzchniowe i przeżywanie głębokie – modusy bytowe „ja” i wymiary duszy; „ja” psychiczne; miejsce „ja” w duszy	171
γ) Formowanie duszy przez „ja”	174
δ) Istotowa struktura duszy jako formy	175
ε) Formowanie ciała przez duszę (przez jej strukturę i przez wolny czyn); ciało jako fundament, wyraz i narzędzie duszy duchowej	176
3. Powinność; cel kształtowania samego siebie	180
VII. Dusza jako forma i duch	183
I. Dusza ludzka a forma substancjalna człowieka	183
1. Człowiek jako gatunek i indywiduum	183
2. Dusza ludzka a forma substancjalna	187
a) Formowanie materialnej fizyczności { <i>Körper</i> } przez duszę; granice tego formowania	187
b) Argumenty przemawiające za jednością substancjalną i przeciw tej jedności	190
c) Budowa ludzkiej natury i miejsce duszy duchowej	191
II. Istota ducha	192
1. <i>Intellectus, mens, spiritus</i> ; bycie nieustalonym, bycie nieobciążonym, bycie ruchliwym	192
2. Różnorakie istoty duchowe; Bóg: czysty duch: nieskończoność; czysta aktualność; rozplywanie się i zachowywanie siebie; intelekt i wola; bycie nieobciążonym, bycie ruchliwym; bycie osobowością	195
3. Skończone duchy „czyste”	197
III. Swoistość duszy jako istoty duchowej	199

1. Jedność duszy i ciała	199
a) Właściwości wspólne duszy i duchom bezcielesnym; istotowe powiązanie z ciałem jako odróżniający moment	199
b) Doświadczalny byt duszy duchowej; różnica między potencjalnością i aktualnością – w porównaniu z duchami bezcielesnymi	200
c) Wzajemne warunkowania pomiędzy duszą i fizycznością .	201
d) Niedostateczność koncepcji paralelizmu psychofizycznego i teorii wzajemnego oddziaływania	201
e) Przenikanie duszy i ciała	203
2. Jedność siły	204
a) Siła jako coś wspólnego ciału { <i>Leib</i> } i duszy	204
b) Siła duchowa u aniołów i u ludzi; możliwość jej	204
zachowywania, pomnażania, trwonienia i wyniszczania ..	204
c) Siła naturalna człowieka jako siła fizyczno-duchowa; wolne rozporządzanie nią	208
d) Świat materialny jako źródło siły	210
e) Świat duchowy jako źródło siły: siła innych ludzi, siła wartości osobowych, siła wartości w ogóle	211
3. Poszerzenie idei „duch”	213
a) Twór obiektywno-duchowy (nieosobowy)	213
b) Duch i forma; materia jako „siła” i „budulec”	215
c) Twory materialne jako uformowane i przepojone duchem (posiadające własny sens)	217
d) Siła duchowa jako siła osobowo uformowana w życiu duchowym; siła fizyczna jako działanie (ruch) tworców budulcowych, formowana w jej możliwościach działania (potencjach) przez ich sens	218
4. Jedność ducha i budulca, jedność siły duchowej i siły fizycznej w człowieku	220
a) Podstawowe prawo świata materialnego i świata ducha osobowego: jedność natury – prawo natury; istotowe prawo ducha, wolność i rozumowe prawo zdarzeń duchowych, rozumienie, jedność woli	220
b) Przenikanie się ducha i materii w człowieku; jego „siła fizyczna”	223

c) Wola i siła człowieka; zrozumiałe i niezrozumiałe związki psychiczne; akty – stany – trwałe właściwości	224
d) Jedność aktów i stanów; związek z siłą życiową	227
e) Rozszczepienie siły na siłę fizyczną i siłę duchową oraz na mnogość „sił” fizycznych i duchowych (potencje, predyspozycje, zdolności)	228
f) Potencje, habitus, akty; znaczenie, jakie wola ma dla formowania sił	230
g) Znaczenie „skłonności” dla formowania potencji	232
h) Siła woli jako potencja	232
i) Życie ze świata duchowego i w świecie duchowym	233
j) Dusza jako centrum ludzkiego istnienia	234
IV. Podsumowujące przedstawienie ludzkiego indywiduum	236
VIII. Byt społeczny osoby	243
A. Przynależność społecznego charakteru do bytu osoby	243
I. Podstawowe pojęcia socjologiczne	244
1. Akty społeczne	244
2. Relacje społeczne	245
3. Twory społeczne (wspólnoty)	245
4. Typy społeczne	248
II. Typy i typizacja	249
1. Znaczenie słowa „typ”	249
2. Zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania typów	250
3. Wewnętrzna podstawa typu społecznego; przeformowanie czegoś już uformowanego	252
4. Kwestia ostatecznego elementu formującego: wrodzone predyspozycje jako coś ogólnoludzkiego, coś specyficznego dla płci, coś specyficznego dla typu i coś indywidualnego	253
III. Analiza pojęć „naród” i „przynależność do narodu”	258
1. Wyłączenie problematyki rasowej	258
2. Charakterystyka wspólnoty narodowej	259
a) Zakres, więź przestrzenna, relacja między życiem narodu i życiem jednostki	259

b) Zewnętrzne i wewnętrzne życie narodu (kształtowanie siebie, zachowywanie siebie, wyrażanie siebie); naród i kultura	260
c) Powstawanie i przemijanie narodów	262
d) Charakter narodowy i typ narodowy	264
3. Stosunek jednostki do narodu	264
a) Członkostwo jako narodziny w narodzie i z narodu; ucieleśnianie typu narodowego; pełnienie funkcji życiowych	265
b) Przynależność do narodu a byt ludzki; naród a ludzkość ..	266
c) Możliwość zatrzymania ludzi i narodów	269
d) Możliwość sensownego i wartościowego życia wspólnotowego poza obrębem wspólnoty narodowej	270
e) Świadoma przynależność do narodu (narodowość)	273
f) Przynależność do narodu a wartość osoby; absolutny miernik wartości osoby i wartości narodu	275
IX. Przejście od rozważań filozoficznych do rozważań teologicznych nad człowiekiem	279
I. Potrzeba uzupełnienia rozważań filozoficznych nad człowiekiem	279
1. Zależność bytu skończonego od bytu nieskończonego jako wgląd ontologiczny	279
2. Kwestie, których nie sposób rozwiązać ani na gruncie doświadczenia, ani na gruncie wglądu filozoficznego	280
3. Prawda objawiona o człowieku	281
4. Nieodczowność prawdy objawionej o człowieku dla pracy wychowawczej i dla nauki o wychowaniu	282
II. Znaczenie pedagogiczne prawd eucharystycznych	284
1. Ofiara Krzyża, ofiara Mszy świętej i zbawienie osobiste ..	284
2. Wydarzenie eucharystyczne jako akt pedagogiczny	285
a) Wymagania wydarzenia eucharystycznego w stosunku do nauczyciela	285
b) Współdziałanie Boga i człowieka w wydarzeniu eucharystycznym	288

⟨III.⟩ Zadanie antropologii teologiczno-pedagogicznej	290
Bibliografia	291
Indeks biblijny	309
Indeks osób	309
Indeks pojęć	317

W Wydawnictwie Karmelitów Bosych
dotychczas ukazały się przekłady
następujących tomów z edycji krytycznej
Wydawnictwa Herder
Edith Stein Gesamtausgabe (ESGA)

ESGA 1

*Dzieje pewnej rodziny żydowskiej oraz inne zapiski
autobiograficzne*

tłum. I. J. Adamska OCD, 2005, 2016

ESGA 2

Autoportret z listów (1916–1933)

tłum. I. J. Adamska OCD, A. Talarek, 2002

ESGA 3

Autoportret z listów (1933–1942)

tłum. I. J. Adamska OCD, A. Talarek, 2003

ESGA 4

Autoportret z listów. Listy do Romana Ingardena

tłum. M. Klentak-Zabłocka, A. Wajs, 2003

ESGA 5

O zagadnieniu wczucia

tłum. D. Gierulanka, J. F. Gierula, przekład uzupełnień
J. Machnac, 2014

ESGA 6

Filozofia psychologii i humanistyki

tłum. P. Janik SJ, M. Baran SJ, J. Gaca, 2016

ESGA 13

Kobieta. Pytania i refleksje

tłum. W. Szymona OP, 2015

ESGA 14

Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej

tłum. G. Sowinski, 2015

ESGA 15

Czym jest człowiek? Antropologia teologiczna

tłum. G. Sowinski, 2012

ESGA 17

*Drogi poznania Boga. Studium o Dionizym Areopagicie
i przekład jego dzieł*

tłum. G. Sowinski, 2006, 2019

ESGA 18

Wiedza Krzyża. Studium o św. Janie od Krzyża

tłum. I. J. Adamska OCD, G. Sowinski, 2003, 2013,
2016